

SAZLARIN MÜNAZARASI (TARTIŞMASI)

(Divan şiirleri aynı zamanda Türklerin roman ve hikayeleridir. Mesnevi olarak da adlandırılan bu zengin edebiyatımızdan kısa ve hoş bir alıntı. Hiciv ve metafor olarak Sazlar üzerinden verilmeye çalışılan ders ..)

Şair, bir gece yarısından sonra, canı sıkılarak evinden dışarı çıkar; yürürken ansızın meyhane tarafından gelen bir gürültü duyar ve meyhaneye gider. Meyhanede başta tanbure olmak üzere üd, çeng, kopuz, rübab, gıcak, yatugan ve kingire toplanmışlar; birbirleriyle kavga etmektedirler. Tanbure bütün sazlardan daha üstün olduğunu söylemekte, ötekiler bu iddiayı reddetmektedirler. Bu kavga sırasında, meyhanenin sahibi bir köşede uyumuş olduğu için gürültüyü duymamıştır. Şair bu kavgayı seyretmeğe başlar.

Önce gamzeleri fitne yaratan tanbure öne atılır; sazların boş yere gürültü yaptığını, çünkü perde düzmekte kimsenin ondan üstün olamayacağını belirtir.

Üd tanburenin bu sözlerine karşılık, kendisinin bütün mânâları bildiğini, nağmelerinin öd ağacı gibi yakıcı olduğunu, hiç bir çalğının onun gibi bir ahenge sahip olamayacağını, bu yüzden ancak şahların meclisinde çalındığını belirtir ve tanbureyi akılsızlıkla suçlar. Tanbure udun bu sözlerini işitince çok kızar; onu başı ve boynu eğri, karnı büyük bir hocaya benzetir.

Bu sırada çeng aradan boynunu uzatır ve bir anda on bin figan (ağlayış) düzer. Çünkü kendisi bütün çalğaların ustası, eğlence ve neşenin yaratıcısıdır. Gamzeleri herkesinkinden uzundur; hatta onun gamzelerine Leylî bile mecnun olmuştur. Yeri daima halkın omuzundadır; şahın ve ehl-i tabiatın (sanat ve musikiden anlayanların) meclislerinde çalınır. Tanbure onun yanında kim olabilir. Çünkü onu oğlanlar ellerinde mendil gibi kullanmaktadırlar.

Tanbure bu sözleri duyunca "ey fuzulî kimse, doğru dur; çünkü sen baştan ayağa eğri ve usulsüzsün; ben seni bu kadarla bırakmaz, parmağımda oynatırım; her ne kadar parmaklarını yesen de (uğraşsan da) yine nağmelerin dertli çıkıyor" der.

Bu sırada ortaya kararsız kopuz gelir. O iş bilir bir ihtiyardır. Aşk gülis- tanında bülbüldür. Bütün makamlarda aşk sırrını söyler. Onun arkadaşları asilzadeler ve zarif kimselerdir. Bütün güzel yiğitler onun kölesi olmuştur. Hace Safer Şah ise onun en aşağı kademedeki kölesidir. O, tanbure gibi bir cimrinin pazardaki fiyatını düşürecektir.

Tanbure cevabında kopuzu, daima yiğitlerin yanında bulunduğu için, edepsizlikle itham eder ve vücudunun tabut tahtasına benzediğini söyler; böyle ölü gibi olduğundan artık işinin bittiğini belirtmek için "sür eşeğini ileri, adın kalsın geride" deyimini kullanır.

O sırada yatmakta olan yatugan konuşmaya başlar: O turfe (yeni) bir candır. Onun mertebesi herkesten yüksektir. Sultanların meclisinde çalınır. Derd ve elem denizinde aşk ile yoğrulmuştur. Vücudundan aşk yıldırımları çakmaktadır. Onun yerde yatmış olmasının hiç bir önemi yoktur. Çünkü cihan halkı da toprak üzerinde yerleşmiştir. Oysa tanbureyi ucuz baha ile satarlar; iyi ve kötü herkes onu çalar.

Bu sözleri duyan tanburenin kızgınlıktan kan tepesine sızar. "Sen yattığın yerden ne söylüyorsun ey yatugan! Yoksa bilgelik mi taşıyorsun, kendini herkese bilgin diye mi satıyorsun! Seni her an meclislerde herkes bıkcıncaya kadar döver. Sen devamlı yatmakta olan eksik bir kişisin. Bu yüzden de ağlamakta ve sızlamaktasın. Senin adın, şerefi yok yatugandır. Şeklinse bir kötü kadına benzer, kendine gel, toparlan" der.

Tam o sırada rübab hırkasından başını çıkararak kendini övmeğe başlar: O, yoksulluk içinde yücelmiştir. Şeriata bigâne fakat tarikat ehline dosttur. Eğer onu anlayan birisini bulursa hakikatten söz eder. Yoksulluk elinden zehri memnuniyetle içer; zaman sultanlarından korkusu yoktur. Herkesten ayrı ve yalnızdır, ama musikînin bütün inceliklerine sahiptir. Oysa tanbure gibi insan sevmeyen bencil,

hiç bir zaman fakirlerin (Allah yolunda yoksul olanların) dostu olmamıştır. O baştan ayağa aldatıcıdır. Belki de kendisi bizzat şeytanın anasıdır.

Rübabin bu sözlerine karşılık, tanbure: "ey kötü yetişmiş küçük gâvur, ey akılsız! Sen mi tarikat ehlisin. Baştan ayağa kıskançlık ve düşmanlıkla dolusun. Senin gibi bir levend, hakikat konusunda nereye ula- şabilir, ey bencil! Seni Ebu Bekr-i Rübabi vurdu ve melengler eline teslim etti" der.

Bu arada gıcak söz alır: "O, herkesi aldatan (ayyar) genç bir adamdır. Çalgılar arasında yay sahibi bir rindir. Gamzesinin (yan bakışının) oku yürek delicidir. Gamzeleri herkesin ciğerini yakar. Her ne zaman tiz bir ahenk düzse, cihan halkından bir feryad kopar. Peri padişahının bütün askeri onun etra- fında toplanır. Bunların her birisi ay kadar güzeldir. Onun dostu peri şahıdır. Bu yüzden onun dünyadan bir kıl ucu kadar üzüntüsü yoktur. Baştan ayağa tedbir doludur ve bütün perileri elde etmiştir. Şu tanbure gibi rezil bencilin başındaki sevdaya bak!" der.

Tanbure bu sözlere karşılık, "hele uslu dur, ey basit kişi! Dünya senin gibi bir aşağılığı daha görmedi. Tam hakkını vererek seni çalmak isteyen herkes ömrü boyunca belâ elinde kaldı demektir. Sana bütün peri ve devler toplanır. Hem de bütün peri askerinin kâfirleri. Seni bazen kılıç ile bazen de bıçak ile vururlar. O küçük (genç) adam bu üzüntüden kan içer; ama derdini hiç kimseye açmaz. Senin gibi rüsvayı fakir öğrendiğinden beri bu ateş içinde yanmaktadır." der.

Bu sırada kapı eşiğinde bulunan kingire söze karışır: O ahir zamanda karışıklık çıkaran kişidir. Çalgılar arasında fitneci odur. Herkesten azade ve tek yolu vardır. Her ne kadar eksik ise de tanbure gibilerle aynı ayardadır. Bu yüzden tanbure çok söz söylemesin. Ona haddinden fazla konuşmak gerekmez.

Tanbure bu sözlere cevap olarak, "hele ey kingire, seni öyle asayım ki acıdan inleyesin; sen baştan ayağa iki kabaktan ibaretsin. Senin gibi bir rezil bana düşman olabilir mi! Bütün şeyhlerini kendime mürid yapar; senin feleğini şaşırtırım. Bütün çalgıları yakıp mahvettim. Şimdi sıra sana geldi. Seni de ta'ne (ayıplama) ile öldürürüm". der.

Nihayet hikâyenin sonunda bütün musikî âletleri şeref ateşi ile yanıp, bahs ve makamatta canlarından bezerler. Bu minval üzere figân ederler ve bir musikî faslı kurarlar. Onların gürültülerine meyhanenin sahibi uyanıp, "bu ne sen ve ben davası ? Yoksa küpleri devirip kıran muhtesip geldi diye mi ah etmektesiniz" diye sorunca, bütün musikî âletleri tanburenin onlara yaptıklarından ağlayarak şikâyet ederler. Bu şikâyeti duyan tanbure koşarak, meyhane sahibinin (pirin) önünde diz çöker ve kendini müdafaa eder. Fakat pir durumu anlayınca, tanbureye diğer musikî âletlerinin gönlünü almasını, çünkü onlarsız hiç bir şey yapamayacağını söyler ve tanburenin öteki sazlardan özür dilemesini sağlar. Böylece safa ve eğlence askeri (barış askeri) gelerek, düşmanlık askerini dağıtır ve

Şubh seher aştı şaba yilini
Sürdi Hutun hâm Habeş ilini

beyitiyle, aynı zamanda gecenin sona erdiği, sabah olduğu ve dolayısıyla eğlencenin de bittiği belirtilerek hikâye sona erer.

Eserin konusu tamamen Ahmedî'nin buluşu olup, bir benzerine İran ve Türk edebiyatlarında henüz rastlanmamıştır. Ancak eser, dış yapısı itibarıyla klâsik İran ve Türk edebiyatlarında görülen "münazara türü" şeklindedir.

Bu yüzden de birden fazla kişiler arasındaki ilişki ve bu kişilerin birbirlerine olan üstünlüğü meselesi eserin hareket noktasını teşkil etmektedir. Ayrıca olayın geçtiği yerin bir meyhane (harabat) olması, bu eseri yazarken, şairin İran edebiyatında daha önce yazılmış olan sakinamelerden ilham aldığını göstermektedir.

Ahmedî, Sazlar Münazarası'nda musikî âletlerinin her birini bir insana benzeterek, onların şekilleri hakkında gayet nükteli ve sanatkarane bir ifade ile bilgi vermiş; nasıl çalındıklarını, musikî

imkânlarının, başka bir deyişle, musikîdeki inceliklerinin neler olduğunu anlatmıştır. Bütün bu bilgiler, şairin musikîyle yakından ilgilendiğini, musikî hakkında oldukça geniş bilgisi olduğunu gösterir. Fakat bütün bunlara rağmen, şairin bir musikişinas olup olmadığı hakkında her hangi bir şey söylemek oldukça zordur.

Esasen esere daha yakından bakılınca, şairin amacının musikî bilgisini göstermek ve musikî âletleri hakkında bilgi vermek olmadığı anlaşılır.

Ahmedi, içinde bulunduğu toplumu ve bu toplumdaki sınıfları temsil eden tipleri bu küçük manzum hikâyede büyük bir ustalıkla vermektedir. Gamze, yay, ok, reh, camel, nakş, şavt, makam, perde, terkiib, şu c be, gülistan, leylî, yekta, vur-, çal- gibi kelimelerin hem musikîdeki hem de günlük dildeki mânâlarını aynı anda kasederek, kelime oyunlarının da yardımıyla eserinde edebî zevke uygun ve düşündürücü bir ifade, zengin bir anlatım gücü yaratmıştır. Aynı zamanda aruz veznine iyi hakim olmuş; çoğunlukla zengin kafiyeye kullanmış; böylece eserindeki ifadenin selaset ve ahenk bakımından zengin olmasını sağlamıştır. Başka bir deyişle, eserindeki anlatımın iç ahengi ile eserin dış yapısının müzikalitesi ve akıcılığı birbirini tamamlamış; birbiriyle bir bütün olmuştur.

Bu eser XIV. Yüzyıl ile XV. Yüzyılın ilk yarısında Horasan ve Maverâünnehir'de hangi musikî âletlerinin çalındığını ve bunların hangi sınıflar arasında yaygın olduğunu göstermek bakımından da dikkat çekici bir eserdir. Bu esere göre, adı geçen ülkelerde tanbure-i Türki 5 ve kopuz-1 ozan 6 en yaygın ve en çok sevilen musikî âletleridir. Bir Hint musikî âleti olan kingire⁷ ile daha ziyade Moğollar ve Doğu Türkistan'daki Türkler arasında yaygın olan yatugan⁸ da Semerkant, Herat ve öteki şehirlerde düzenlenen eğlenceler ve musikî fasıllarında yer almıştır. Ayrıca Anadolu sahasında XV. Yüzyıla ait metinlerde ve kaynaklarda sık sık adı geçen ıklığının yerine, Batı Türkistan'da onun benzeri olan gıcak yaygın bir şekilde çalınmış ve ıklığının yerini tutmuştur⁹; hatt a halk arasında musikî âleti ile hikâye söyleme ya da büyü ve efsun yapma gibi eski gelenekleri devam ettirenlerin kopuz yerine gıcak çaldıkları, kopuzun ise daha çok emirler ve yüksek asker sınıfı, yani asilzadeler arasında çalındığı öğrenilmektedir. Şair, tanbureye baş rolü vermekle, meyhanenin (harabatın) kapısının eşiğine kingireyi yerleştirmekle ve bu ikisi arasında öteki musikî âletlerini sıralamakla, Horasan ve Maverâünnehir'de bu musikî âletlerinin ne kadar tutunup sevildiklerini ve önem derecelerini de göstermiştir. Bu sıra şöyledir: Tanbure, ud, çeng, kopuz, yatugan, rûbab, gıcak, kingire.

Ahmed-i Dai (d.?-öl.1421)